

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf İle İlgili Rivayetin Tahlili

Marriage Issues In The Ansar (The Helpers) And al-Muhajir (The Immigrants) Brotherhood:
Analysis Of The Narrative About Sa'd b. Rebî' And Abdurrahman b. Avf

Fikret ÖZÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu İslami İlimler Fakültesi,
Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Teoloji Faculty, Department of Hadith
ozcelik.21@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-5015-6167

DOI: 10.34085/buifd.631502

Öz

Bu çalışmada Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın kardeşliğini ifade eden rivayet incelenmiştir. Söz konusu rivayete göre Hz. Peygamber Medîne'de Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ı kardeş kılmıştır. Ensar'dan olan Sa'd b. Rebî' maddi olarak zengin olup iki kadınla evliydi. Bunun üzerine Sa'd kardeşi kılınan İbn Avf'la malını bölüşmeyi ve hanımlarından birini boşayıp kendisiyle evlendirmeyi teklif etmiştir. Ancak Abdurrahman b. Avf bunlardan hiçbirisini kabul etmeyip ondan ticaret yapmak üzere pazarın yolunu tarif etmesini istemiştir. Sa'd'ın eşlerinden birisini boşayıp İbn Avf'la evlendirme önerisi zihinlerde bir takım soru ve şüphelere yol açmıştır. Ancak söz konusu rivayet tahkik edildiğinde hem sened hem de metin açısından sahih olduğu söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in muâhât sistemiyle birçok sahabiyi kardeş kılması ve o dönemde çok evliliğin var olması rivayetin sıhhatini güçlendiren faktörlerdendir. Ayrıca Sa'd b. Rebî' tarafından yapılan bu teklifin diğer sahabiler tarafından yapılmadığı görülmektedir. Bununla beraber Sa'd b. Rebî'in bu davranışı herhangi bir fikhî hükme delil kılınmaktan ziyade, sahabilerin fedakârlığı bağlamında ele alınmasının daha uygun olabileceği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, boşama, muâhat, metin, çok evlilik.

Abstract

In this study, the narrative which expresses the brotherhood of Sa'd b. Rebî' and Abdurrahman b. Avf will be examined. According to the narrative, the Prophet Muhammad made Sa'd b. Rebî' and Abdurrahman b. Avf brothers in Medina. As a member of Ansar, Sa'd b. Rebî' was financially rich and married to two women. Then Sa'd offered Ibn Avf, who was made his brother, to divide his property and to divorce his wife for marrying her to Ibn Avf. However, Abdurrahman b. Avf did not accept any of these and asked him to give directions of the market path for trade. Sa'd's offer to divorce one of his wives and marry her to Ibn Avf raises a number of doubts and questions in minds. However, when the narrative is examined, it can be said that it is authentic both in terms of deed and text. Furthermore, the fact that the Prophet Mohammad declared many companions as brothers with the system of being brothers (muâhât) and the existence of multiple marriages at that time was one of the factors strengthening the soundness of the narration. It is also obvious that the offer made by Sa'd. b. Rebî was not made by the other companions. However, we believe that this behavior of Sa'd b. Rebî may be more appropriate in the context of the sacrifice of the companions rather than taking any provision of Islamic jurisprudence as an evidence to that behavior.

Keywords: Hadith, divorce, being brother, text, polygamy

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah'ın emriyle davetini Mekke'de başlatmıştır. Ancak Mekke halkının büyük bir kısmı onun çağrısına icabet etmek yerine ona ve müminlere karşı şiddete

başvurmuş ve Hz. Peygamber'in diğer insanlara ulaşmasını engellemek için çalışmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber Medîne'ye hicret ederek yeni bir medeniyetin ve devletin temelini atmış oluyordu. Şüphesiz bu medeniyetin ilk öncüleri Ensar ve Muhacirlerdi. Onların birliği ve beraberliği yeni medeniyetin geleceği açısından çok önemliydi. Bundan dolayı inananların kardeşliği İslam dininin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda gerek Kur'an'ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde bu hakikate net bir şekilde vurgu yapılmaktadır.¹

Hz. Peygamber, kardeşlik konusunda sözlü nasihatle yetinmemiş, Müslümanların birlik ve beraberliklerini fiili olarak sağlamak için muâhât sistemine de başvurmuştur. Sahabe arasında inşa edilen bu uhuvvetin birçok fayda barındırdığı bilinen bir hakikattir.²

Arapça uhuvve kökünden türeyen muâhât, lügat anlamı "biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" anlamına gelmektedir.³ Hz. Peygamber (s.a.s.) Medîne'ye hicret ettikten sonra birçok sosyal faydalar içeren muâhât sistemine başvurmuştur. Bazı Mekkeli sahâbilerin önce kendi aralarında, daha sonra ensardan bazı kimselerle kardeş ilân edilmesi bu doğrultudaki icraatın en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmiştir.⁴ Daha sonra örneklerle ele alacağımız üzere birçok sahâbî bu sistemle birbirleriyle kardeş kılınmıştır. Muâhât gereğince birbirine bağlananlardan biri de Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'dır. Kaynaklarda geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ı kardeş kıldı. Sa'd b. Rebî' maddi olarak zengin olup iki kadınla evliydi. Bunun üzerine Sa'd kardeşi kılınan İbn Avf'a malını bölüşmeyi ve hanımlarından birini boşayıp kendisiyle evlendirmeyi teklif etti. Ancak Abdurrahman b. Avf bunlardan hiçbirisini kabul etmeyip ondan ticaret yapmak üzere pazarın yolunu tarif etmesini istedi.⁵

Sa'd b. Rebî'in bu teklifi insanın fıtratına ağır geldiği bilinen bir gerçektir. Bundan hareketle söz konusu rivayete tereddütle yaklaşılabilmekte ve rivayetin sıhhati ile ilgili zihinlerde bir takım sorular oluşabilmektedir. Biz de bu tereddütlerden yola çıkarak söz konusu rivayeti ele alma ihtiyacı hissettik. Buna bağlı olarak Sa'd tarafından yapılan bu teklifin uygulanıp uygulanmadığını ve diğer sahâbiler tarafından da bu tarz önerilerin yapılıp yapılmadığını belirtmeye çalıştık.

Şüphesiz herhangi bir rivayet ele alınırken sened ve metin tenkidi bağlamında tahlil edilmelidir. Bundan dolayı biz de bu çalışmamızda söz konusu rivayeti sened ve metin tenkidi çerçevesinde ele aldık. Metin tenkidi bölümünde özellikle Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemdeki çok evliliği, muâhât sisteminin tespitini ve mahiyetine işaret ettik.

1. Rivayetin Sened Açısından Tahlili

Söz konusu rivayet temel hadis kaynakları başta olmak üzere birçok eserde yer almaktadır. Ayrıca bu rivayetin az da olsa farklı lafızlarla nakledildiği; ancak içerik olarak belirgin farkların

¹ Geniş bilgi için bkz. el-Hucurât 49/10; el-Haşr 59/9; Buhârî, "Mezâlim", 6; Müslim, "Birr", 2585-2586.

² Geniş bilgi için bkz., Hüseyin Algül, "Muâhât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 308. Ayrıca bkz., Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayatı Açısından Önemi ve Analizi", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/4 (Aralık 2007): 59-82; Serkan Çelikhan, "Kur'an ve Hadislerde Uhuvvet (Kardeşlik) Kavramı ve Toplumsal Birlik Örneği Olarak Muâhât", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56 (Nisan 2018): 944-958.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr 1414), 14: 22 vd.

⁴ Algül, "Muâhât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 308.

⁵ Buhârî, "Nikâh", 7; "Buyû", 1; "Menâkibü'l-Ensâr", 3; "Nikâh", 70; Tirmizî, "el-Birr", 22; Nesâî, "Menâkib", 64.

olmadığı görülmektedir. Mesela rivayet Buhârî'nin eserinde altı farklı senedle tahrir edilmektedir. Her altı rivayet de içerik olarak birbirine çok yakındır. Bu sebeple biz de örnek olarak Buhârî'nin naklettiği üç rivayeti zikrederek rivayetin lafızları arasındaki farkları ortaya koymaya çalışacağız.

Birinci Rivayet: Abdulaziz b. Abdullah → İbrahim b. Sa'd → Sa'd b. İbrahim → İbrahim b. Abdurrahman b. Avf → Abdurrahman b. Avf: "Medîne'ye geldiğimizde Hz. Peygamber (s.a.s.) beni ve Sa'd b. Rebî'i kardeş yaptı. Bunun üzerine Sa'd b. Rebî' bana şöyle dedi: 'Ensâr'ın en zenginiyim, malımı (sana vermek üzere) ikiye böleceğim, iki eşimden birisini hangisini istiyorsan senin için boşayacağım, iddeti bittiğinde onunla evlenirsin. Ben de kendisine, buna ihtiyacım olmadığını, ticaretin yapıldığı bir çarşının olup olmadığını sordum. Sa'd b. Rebî' de Kaynukâ' isimli bir çarşının olduğunu söyledi." Râvi diyor ki: Abdurrahman b. Avf kuru çökelek ve tereyağı getirdi. Daha sonra çarşıya sık sık gidip geldi, arada uzun bir zaman geçmeden Abdurrahman b. Avf, üzerinde bir koku olduğu halde geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine: "Evlendin mi?" diye sordu. İbn Avf da; "evet" cevabını verdi. Hz. Peygamberin kendisine kiminle evlendiğini sorması üzerine; "Ensâr'dan bir kadın" şeklinde cevap verdi. Daha sonra Hz. Peygamber kadına verilen mehri sordu, İbn Avf da nevat⁶ ağırlığında altın verdiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine bir koyun da olsa velime (düğünde verilen) yemeği vermesini söyledi.⁷

İkinci Rivayet: Ahmed b. Yûnus → Züheyr → Humeyd → Enes b. Malik: "Abdurrahman b. Avf Medîne'ye geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.s.) onu ve Sa'd b. Rebî'i kardeş yaptı. Sa'd zengin birisiydi (İbn Hacer'e göre bu ifade Züheyr'e aittir).⁸ Bunun üzerine kendisi Abdurrahman b. Avf'e şöyle dedi: 'Malımı (senin için) ikiye böleceğim ve seni evlendireceğim.' Abdurrahman b. Avf: 'Allah malına ve ehline bereket versin, bana çarşmayı göster' dedi. Abdurrahman b. Avf bir miktar kuru çökelek ve tereyağı kazanarak eve döndü. Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra Abdurrahman b. Avf, yüzünde koku izi olduğu bir halde geldi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunun sebebini sordu, Abdurrahman b. Avf da Ensâr'dan bir kadınla evlendiğini söyledi. Hz. Peygamber kadına verilen mehri sordu, İbn Avf, kadına nevat ağırlığında altın verdiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine bir koyun da olsa velime yemeğini vermesini söyledi."⁹

Üçüncü Rivayet: İsmail b. Abdullah → İbrahim b. Sa'd → Babası → Dedesi: "Muhacirler Medîne'ye geldiklerinde Hz. Peygamber Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Rebî'i kardeş yaptı. Sa'd b. Rebî' Abdurrahman b. Avf'a şöyle dedi: 'Ensâr'ın en zenginiyim, malımı (sana vermek üzere) ikiye böleceğim, iki eşim var, bak hangisini beğeniyorsan söyle onu boşayacağım, iddeti bittiğinde onunla evlenirsin.' Abdurrahman b. Avf: 'Allah malına ve ehline bereket versin, çarşınız nerededir?' dedi. Sa'd b. Rebî' ona Benî Kaynukâ' çarşısını gösterdi. Abdurrahman b. Avf kazandığı çökelek ve tereyağı ile geldi. İbn Avf çarşıya gitmeye devam etti. Bir gün üzerinde safra denilen kokunun izi olduğu halde geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine: "Hayırdır?" diye sordu. İbn Avf da evlendiğini söyledi. Hz. Peygamber kadına verdiği mehri sordu, o da altından bir nevat (ya da bir neva altın, bu tereddüt hadis râvisi olan İbrahim'den kaynaklanmıştır) verdiğini söyledi."¹⁰

1.1. Senedde Yer Alan Raviler

⁶ نواة من ذهب tartı birimidir, beş dirheme tekabül etmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 9: 292.

⁷ Buhârî, "Buyû", 1.

⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü'l-bârî* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000), 9: 290.

⁹ Buhârî, "Buyû", 1.

¹⁰ Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr" 3. Rivayetin diğer tarikleri için bkz. Buhârî, "Buyû", 1; "Menâkibü'l-Ensâr", 3; "Nikâh", 70.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu rivayet iki sahabiden nakledilmiştir. Birincisi İbn Avf'ın kendisi; ikincisi Enes b. Mâlik'tir. Ancak rivayetin birçok senesinde Enes b. Mâlik'in yer aldığını ifade etmek isteriz. Abdurrahman b. Avf'ın yer aldığı rivayeti oğlu İbrahim, ondan da torunu Sa'd b. İbrahim nakletmiştir. Nitekim Buhârî'nin *Sahîh*'inde¹¹ bir senedi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ ۝

Rivayette yer alan (عن جده) ifadesi Abdurrahman b. Avf'ın oğlu İbrahim'i kastetmektedir.¹² Dolayısıyla (عن جده) ifadesinde yer alan zamirin İbrahim b. Abdurrahman b. Avf'a veya İbn Avf'ın torunu Sa'd'a râcî olduğu kabul edilmelidir. Ancak rivayette yer alan İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ile ilgili farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bazılarına göre Sahabî bazılarına göre ise tâbiîndendir. Âlimler, İbrahim b. Abdurrahman'ın yetmiş beş yıl yaşadığına dair ittifak etmişlerdir. Ancak ihtilaf onun vefat tarihiyle ilgilidir. İbn Sa'd¹³ ve İbn Hacer'e¹⁴ göre onun vefat tarihi hicri 76'dır. Buna göre İbrahim b. Abdurrahman'ın doğumu hicri birinci yıla denk gelmektedir. Nitekim İbn Hacer: "En doğrusu onun doğumunun Hz. Peygamber'in vefatından önce olduğudur" diyerek konuyla ilgili kanaatini belirtmiştir.¹⁵ İclî¹⁶, İbn Hibbân¹⁷ ve Mizzî¹⁸ gibi âlimlere göre ise İbrahim b. Abdurrahman b. Avf sika olup tâbiîndendir. Zira bunlara göre İbrahim b. Abdurrahman'ın vefatı hicri 95 veya 96'dır. Bu tarihe göre onun doğumu yirmi veya yirmi bir yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla kendisinin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmesi veya o dönemde meydana gelmiş bir olayı anlatması mürsel olarak kabul edilebilir. Bundan olsa gerektir ki el-Aynî söz konusu rivayetin mürsel olduğunu ifade ettikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: "İbrahim b. Abdurrahman, muâhâta şahit olmamıştır, zira o yetmiş beş yaşında iken hicri doksandan sonra vefat etmiştir; bunda da ihtilaf söz konusu değildir.¹⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in zamanında doğduğu görüşü kabul edilse bile yine bu meseleyi Hz. Peygamber'den rivayet etmesi mümkün değildir, zira muâhât, hicretin ilk döneminde olmuştur."²⁰ Dolayısıyla (عن جده) ifadesinde yer alan zamirin Abdurrahman b. Avf'ın oğlu İbrahim'e döndüğü kabul edilirse rivayet mürsel olarak kabul edilecektir. Eğer zamirin torun Sa'd'a râcî olduğu düşünülürse bu durumda Sa'd dedesi olan Abdurrahman b. Avf'tan rivayet etmiş olur ki bu da mümkün değildir. Zira İbn Avf hicri 32'de vefat etmiş; Sa'd da yetmiş üç yaşındayken hicri yüz yirmi altıda vefat etmiştir.²¹ Dolayısıyla Abdurrahman b. Avf'ın sahabi râvisi olarak yer aldığı rivayet mürsel olarak kabul edilebilir kanaatini taşımaktayız.

Söz konusu rivayetin birçok tarıkında sahabî râvisi Hz. Enes'tir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Enes'ten gelen rivayetler muttasıldır. Ayrıca tâbiûn tabakasının müşterek râvisinin de Humeyd olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî *Sahîh*'inde söz konusu rivayeti altı farklı senedle tahrir etmiş; bunlardan beşini Humeyd, Enes'ten bir tanesini de İbrahim b.

¹¹ Buhârî, "Buyû", 1.

¹² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 4: 367.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), 5: 42.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 1: 139.

¹⁵ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzî's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1415), 1: 323.

¹⁶ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Sâlih el-İclî, *Târîhü's-sikât*, (Medîne: Dâru'l-Bâz, 1984), 53.

¹⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, (Haydarabâd: Dâiretu'l-Maârif, 1973), 4: 1594.

¹⁸ Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 2: 135.

¹⁹ Aynî'nin; "onun vefatı hicri doksandan sonra olduğu konusunda ihtilaf yoktur" sözünün tenkide açık olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim yukarıda değindiğimiz gibi İbn Sa'd ve İbn Hacer'e göre onun vefat tarihi hicri yetmiş altıdır.

²⁰ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, tsz.), 11: 163.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11: 163.

Abdurrahman babasından nakletmiştir.²² Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel,²³ Nesâî,²⁴ Tirmizî²⁵ gibi birçok kaynakta yer alan rivayet Humeyd tarafından Enes'ten muttasıl olarak nakledilmiştir. Rivayetin bazı tariklerinde ise Sâbit el-Bünânî ve Abdulaziz b. Suhayb Enes'ten rivayette bulunmuştur.²⁶ Şimdi de hadis münekkitlerinin Sâbit el-Bünânî, Humeyd, ve Abdulaziz b. Suheyb ile ilgili görüşlerini özet bir şekilde ele alacağız.

1.1.1. *Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî* (ö. 127/744)

Sâbit'in doğumuyla ilgili farklı tarihler verilse de tercih edilen görüşe göre 41/661 tarihinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda geçtiği üzere Sâbit küçük yaşlarda ders halklarına katılarak eğitim hayatına başlamıştır. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm başta olmak üzere birçok sahâbîden hadis nakletmiştir. Aynı şekilde kendisinden Atâ b. Ebû Rebâh, Katâde, Humeyd et-Tavîl, Şu'be b. Haccâc, A'meş, Hammâd b. Seleme ve daha birçok muhaddis rivayette bulunmuştur. Nitekim Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde onun râvisi ve talebesi konumunda bulunan 100'den fazla isim zikretmiştir.²⁷ Sâbit el-Bünânî hadis münekkitleri tarafından sika ve güvenilir olarak kabul edilmiştir.²⁸

1.1.2. *Ebû Ubeyde Humeyd b. Ebî Humeyd b. Tîrûye el-Basrî* (ö. 143/760)

Meşhur Muhaddis Hammâd b. Seleme'nin dayısı olan Humeyd, 68/687 tarihinde doğmuştur. Humeyd boyu kısa olmasına rağmen elleri uzun olduğu için Tavîl lakabıyla meşhur olmuştur. Ayrıca kendisinden daha kısa boylu olan ve Humeyd es-Sagîr diye bilinen komşusundan ayırt edilmesi için kendisine bu lakabın verildiği de söylenmiştir.²⁹ Humeyd Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, yeğeni Hammâd b. Seleme, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimler hadis rivayet etmişlerdir. Hadis münekkitleri tarafından sika kabul edilmiştir.³⁰ Ancak Enes b. Mâlik'ten naklettiği bazı rivayetlerde hocası Sabit el-Bünânî'yi düşürerek tedlîs yaptığını söylemiştir.³¹ Ancak bu tür rivayetlerinde düşürdüğü râvi, hocası Sâbit el-Bünânî gibi sika bir râvi olması sebebiyle bu durumun onun güvenilirliğine hâle getirmeyeceği kabul edilmiştir.³² Ayrıca çalışmamıza konu olan rivayetin bazı tariklerinin doğrudan Sâbit tarafından rivayet edilmesi de rivayetin sahihliğini güçlendirmekte ve Humeyd hakkında söylenen tedlîs iddiasının söz konusu rivayete hâle getiremeyeceği görülmektedir.

²² Geniş bilgi için bkz., Buhârî, "Buyû", 1; Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 3-4-51; Buhârî, "Nikah", 7.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 20: 290-340-346.

²⁴ Nesâî, "Menâkib", 63; Nesâî, "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl", 75.

²⁵ Tirmizî, "el-Birr", 2.

²⁶ Ebû Muhammed Abdulhamid b. Humeyd, el-Müntahab min Müsnedi Abd b. Humeyd (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1988), 407; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1998), 3: 1250; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 4: 368.

²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4: 342-346; Hasan Cirit, "Sâbit el-Bünânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 350.

²⁸ Geniş bilgi için bkz., İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 174; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 2: 376; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4: 347-349.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7: 359.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 236.

³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 148.

³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 40; Ali Toksan "Humeyd et-Tavîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 357.

Tedlîs ile ilgili Humeyd et-Tavîl'e yapılan tenkitlerin kaynağı genel olarak Şu'be b. Haccâc'dır.³³ Rical kaynakları incelendiğinde Humeyd ile Şu'be arasında bir çekişmenin olduğu da anlaşılmaktadır.³⁴

"Humeyd et-Tavîl'in Enes b. Mâlik'ten olan rivayetlerini ihtiva eden Şahîfetü Humeyd et-Tavîl 'an Enes adlı cüz Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır."³⁵

1.1.3. Abdulaziz b. Suhayb (130/747)

Künyesi Ebû Hamza olan Abdulaziz b. Suhayb Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuş; ondan da Şu'be ve Basralılar hadis rivayet etmiştir. Ebû Hamza hadis münekkitleri tarafından sika kabul edilmiştir.³⁶

Rivayetin etbâü't-tâbiîn tabakasında ise Süfyân es-Sevrî,³⁷ Züheyr b. Harb,³⁸ Leys b. Sa'd,³⁹ İsmail b. Cafer,⁴⁰ Yahyâ b. Saîd⁴¹ gibi hadis ilminde meşhur âlimler yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayetin, senesinde yer alan râvilerin güvenilir olduğu görülmektedir.

³³ Ali Çelik, "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler", *BÜİFD*, 13 (2019): 197.

Serkan Çelikhan, "Kur'an ve Hadislerde Uhuvvat (Kardeşlik) Kavramı ve Toplumsal Birlik Örneği Olarak Muâhât", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56 (Nisan 2018): 944-958. Ayrıca bk. Ali Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmî* (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017).

³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3: 40.

³⁵ Toksarî "Humeyd et-Tavîl", 18: 357.

³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 123; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18: 148.

³⁷ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4: 111-115.

³⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 296.

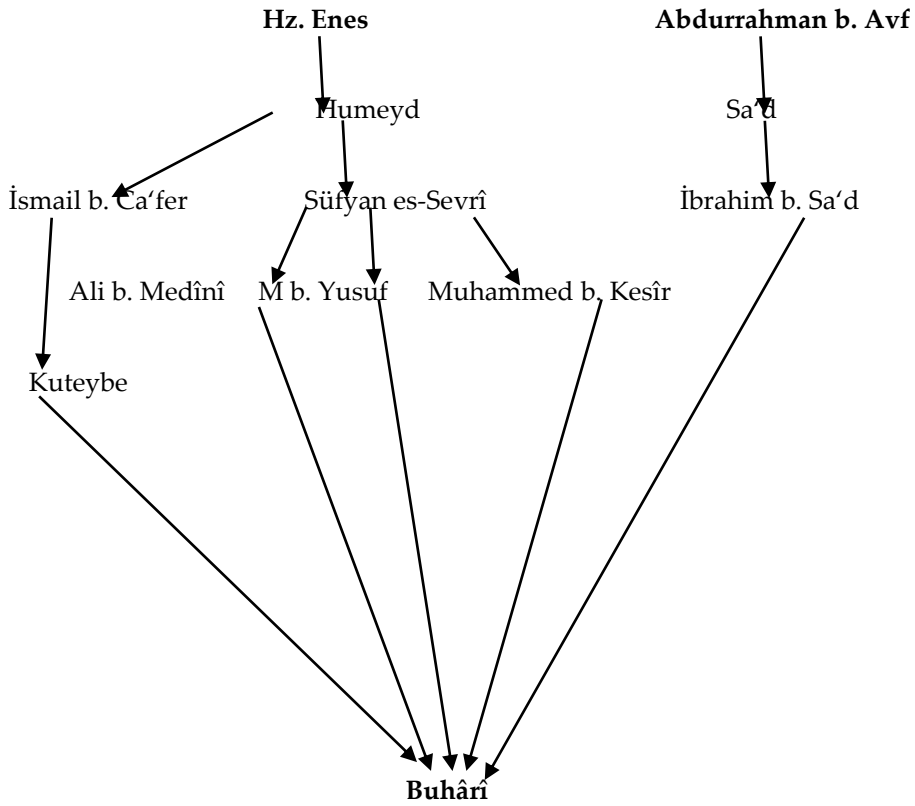
³⁹ Geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 179.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 105.

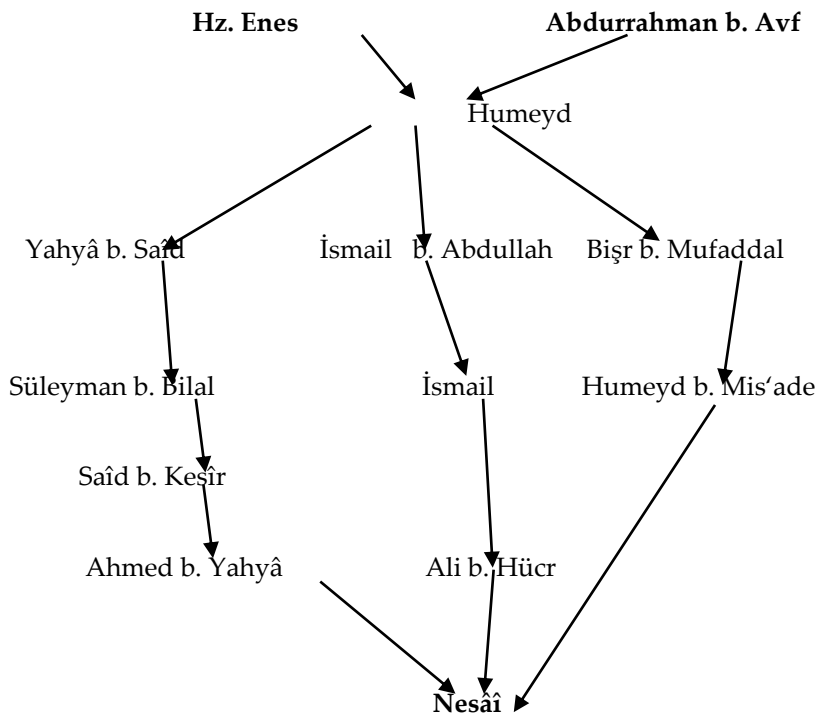
⁴¹ Geniş bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9: 181.

Çalışmamıza konu olan rivayetin Kütüb-i Sitte'de şeması şu şekildedir:

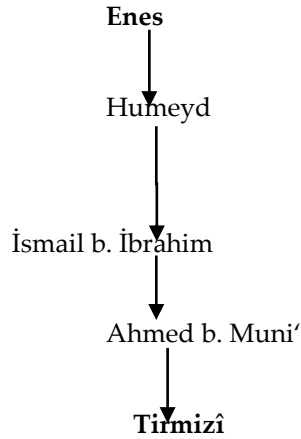
a) Buhârî'nin *Sahîh*'i

b) Nesâî'nin *Sünen*'i

c) Tirmizî'nin *Sünen*'i

2. RİVAYETİN METİN AÇISINDAN TAHLİLİ

Herhangi bir rivayete sıhhat hükmünün verilebilmesi için söz konusu rivayet hem sened hem de metin açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan rivayetin metin tenkidi açısından özellikle Hz. Peygamber'in gönderildiği dönemde çok evliliğin varlığı, muâhât sisteminin mahiyeti ve rivayetin farklı tarikleri çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bundan hareketle biz de bu üç hususu ele alıp Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın kardeşliğini ele alan rivayetin metin açısından sıhhatini ve bu kardeşliğin boyutunu ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca Sa'd b. Rebî'in Abdurrahman b. Avf'a yaptığı evliliğin bir benzerinin başka sahâbler tarafından yapıp yapılmadığını ve bu bağlamda sahabe arasındaki fedakârlığın ulaştığı seviyeye işaret edeceğiz.

2.1. Çok Evlilik Meselesi

İnsanlık tarihinin çok eski adetlerinden birisi de çok eşliliğdir.⁴² Nitekim Tevrat'a göre Hz. İbrahim Sâra'yla evliyken Hacer'le de evlenmiştir.⁴³ Ayrıca Yahudilik'te var olan çok kadınla evlilik sadece Peygamberlere veya belli bir konumda bulunanlara mahsus olmayıp, toplumun diğer bireyleri arasında da mevcuttu. Mesela Kitab-ı Mukaddes'te Efraimli Elkano adlı bir şahsın iki kadınla evli olduğu nakledilmektedir.⁴⁴ Eski ve yeni Ahid'te çok evliliği yasaklayan herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Protestan bilginleri de bizzat Hz. İsa'nın çok evliliğe cevaz verdiğine işaret etmektedirler.⁴⁵ Ayrıca Matta İncil'inde Hz. İsa tarafından on kızla evlenme tasviri yapılmıştır.⁴⁶ Hz. İsa tarafından yapılan bu benzetme bir kimsenin aynı anda on kadınla evlenebilme intibasını vermektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber'in risaleti döneminde çok evliliğin toplumda var olduğunu gösteren nakiller bulmak mümkündür. Nitekim İlk dönem siyer müelliflerinden sayılan Muhammed b. Habîb (245/860) *Kitâbü'l-Mühâbber* adlı eserinde şöyle bir başlık açmış: "İslâm'ın zuhuru sırasında on kadınla evli olanların isimleri ki bunların tamamı da Sakîf kabilesindedir." İbn Habîb bu

⁴²Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan, 2014): 281.

⁴³ Tevrat, Tekvîn/1-3; İbn Habîb, *Nuhâbber*, 394. Ayrıca Bk. Yusuf Ziya Keskin, "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Ayet ve Hadislerin Tahlili", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2000): 5-26.

⁴⁴ *Kitâb-ı Mukaddes*, I, Samuel, 1/1-2.

⁴⁵ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, 281; Kevser Kâmil Ali-Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 365-369.

⁴⁶ Matta, 25.

⁴⁷ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, 281.

başlığın altında şu isimleri zikretmiştir: Mes'ûd b. Mu'attib, Mes'ûd b. 'Amr b. 'Umeyr, 'Urve b. Mes'ûd, Süfyân b. Abdullah, Gaylân b. Seleme, Ebû 'Akîl Mes'ûd b. Âmir b. Mu'attib.⁴⁸ Aynı şekilde Hadis külliyatı ve Tabakât/Ricâl kitaplarında da bu tür rivayetlere rastlanmaktadır. Özellikle de dörtten fazla kadınla evli olanların var olduğu ve çözüm için Hz. Peygamber'e başvurdukları görülmektedir. Mesela Nevfel b. Muâviye'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Müslüman olduğumda beş kadınla evliydim, durumumu Hz. Peygamber'e arz ettim, O da (s.a.s): 'Onlardan birisinden ayrıl, diğer dördünü yanında tut' dedi. Ben de yaklaşık altmış yıldır beraber olduğum eşimi boşadım." Aynı şekilde Gaylân b. Seleme Müslüman olduğunda on kadınla evliydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine hanımlarından dört tanesini tutmasını, geri kalanları da boşamasını emretti. 'Urve b. Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Müslüman olduğumda on kadınla evliydim, bunlardan (birisi Ebû Süfyân'ın kızı olmak üzere) dördü Kureyş'tendi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bana şöyle dedi: 'Onlardan dördünü yanında tut, diğerlerini boş. Ben de Ebû Süfyân'ın kızıyla beraber dördünü tercih ettim.'⁴⁹ Konuyla ilgili Kays b. Hâris'ten de şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Müslüman olduğumda sekiz kadınla evliydim, Hz. Peygamber'in yanına geldiğimde O bana dördünü tercih etmemi söyledi."⁵⁰ Bu nakillerden de anlaşıldığı gibi o dönemde çok evliliğin yaygın olduğu görülmektedir.

İslam'dan önce Arabistan'da bir erkeğin, sınırsız sayıda evlilik yapma yetkisine sahip olduğu söylenmektedir.⁵¹ Bu konuda erkek için en belirleyici güç onun ekonomik durumuydu. Ancak erkeğe tanınmış bu hakkın toplumun bütün sınıfları için geçerli olduğunu iddia etmek çok zordur. Zira o dönem tahkik edildiğinde bu hakkın daha çok kabile liderleri için söz konusu olduğu söylenebilir. Diğer erkeklerin çoğunun ise bir kadınla evli olduğu görülmekteydi.⁵² Ayrıca Araplarda çok kadınla evlenmek, eskiden beri adet edinilmiş, kendisiyle övünülen bir gelenek olmuş ve erkekliğe delalet ettiğine inanıldığı için Araplar tarafından övülmüş ve hoş karşılanmıştır. Nitekim bu hakikat Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1149) şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: "Nikâh, şer'an ve adeten üzerinde ittifak edilmiştir. Zira nikâh, kemalın ve erkekliğin sıhhatinin işaretidir. Ayrıca çok evlilikle övünmek bilinen bir adettir".⁵³

İslam'dan önce çok evliliğin sadece Arap toplumuna has olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bazı araştırmacılara göre çok evlilik, Sâsânî döneminde ve Mecûsî düşüncesinde de bulunmaktaydı.⁵⁴ Musa Carullah'a göre birden fazla kadınla evlenmek bütün kadim şeriatlerde bilinen ve kabul gören bir muamele olagelmıştır. Ayrıca Hint ve Mısır medeniyetinde aynı anda birden fazla kadınla evlenmenin bütün şekilleri vardı.⁵⁵

⁴⁸ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, tsz.), 357.

⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7: 298.

⁵⁰ Ebû Dâvud, "Talak", 26; Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Müsnaf* (Hind: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 10: 136.

⁵¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-arab kable'l-İslâm* (Beirut: Dâru's-Sâkî, 2001), 10: 219. Arapların cahiliye döneminde var olan adetlerle ilgili yapılan çalışmalar genel olarak Cevâd Ali ve onun gibi çağdaş olan çalışmalar referans alınmıştır. Cevâd Ali ise birçok yerde klasik kaynaklara iâşrette bulunmamıştır. Bu da konuyla ilgili klasik kaynaklara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Biz de bu çalışmamızda bazı konularda çağdaş kaynaklarla yetinmek zorunda kaldık.

⁵² Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 123.

⁵³ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ* (Amman: Dâru'l-Feyhâ, 1407), 1: 190; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 9: 114; Semra Ulaş, "İslam'da Çok Kadınla Evlilik", *İslami Araştırmalar*, 6/1 (Ankara, 1992): 53-63

⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Ali Ekber Mezahiri, *Hanivade-i İrânî Der Dövrân-i Piş Ez İslam*, trc. Abdullah Tevekkülî (Tahran: Neşr-i Katre, 1377), 145-150.

⁵⁵ Musa Carullah, *Hatun*, trc. Mehmet Görmez (Ankara: Otto, 2014), 93. Ayrıca bk. Mehmet Özgü Aras, "İslam'da Çok Evlilik", *SÜİFD*, 24/2 (2007): 183-187.

Her dönemde olduğu gibi cahiliye ve İslam'ın ilk döneminde de evliliğin birçok sosyal faydaları mülhaza edilmekteydi. Özellikle bazı kabileler ilişkilerini evlilikten kaynaklanan sıhriyet (akrabalık) yoluyla geliştirmek veya kabileler arasında var olan sorunları evlilikle çözmek istemekteydi. Bu sebeple kabile liderleri, genç bir kızla evlenebilir ve onun bu evliliği yadırganmazdı. Ayrıca o dönemde asil bir kadınla evlenmek arzulanan bir durumdu. Aynı şekilde bir baba da kızının asil bir erkekle evlenmesini istemekteydi. Zira böyle bir evlilik kızın babasının saygınlığını artıran bir durumdu.⁵⁶ Bundan olsa gerektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) evlenilecek kızın vasıflarından söz ederken kızın nesebine de işarette bulunmuş; ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tercih sebebinin nesepten çok din ve ahlak olduğu da vurgulanmıştır.⁵⁷

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) ve meşhur sahabiler de birden çok kadınla evlenmiştir. Ancak bazı yaklaşımlara göre gerek Hz. Peygamber, gerekse de Ashâbın ileri gelenleri, Mekke döneminde genellikle tek kadınla evlilikler yapmış; hicretten sonra ise çok kadınla evlenmişlerdir. Bu yaklaşıma göre bunun temel sebebi, ekonomik ve sosyal statüdür. Zira Mekke'de Müslüman olanların çoğu genç ve yoksul kimselerdi. Ancak hicretten sonra Müslümanlar Medîne'de çok farklı bir durumla karşılaştılar. Bu yeni ortam birçok alanda olduğu gibi evlilik müessesinde de bir takım gelişmelere yol açmıştır. Özellikle savaşlarda ölen Müslümanların dul eşlerinin evlenme zorunluluğu, Müslümanlar arasındaki ilişkileri geliştirme kaygısı ve Medîne döneminin sonlarına doğru ekonomik imkânlardaki kısmî düzelmeler çok evliliğe yol açmıştır.⁵⁸ Ancak çok kadınla evlenme meselesini sadece ekonomik duruma bağlamak tenkide açık bir yaklaşımdır. Mesela Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'nin ikinci evliliğine (Ebû Cehil'in kızı) karşı çıkmış;⁵⁹ nedeni de ekonomik değil, Hz. Peygamber'in Hz. Fatıma'ya karşı beslediği sevgi olarak görülmektedir.

Yukarıda geçen rivayetlere göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medîne'ye hicret ettiği zaman birden fazla kadınla evlilik, toplumun bir gerçeği olarak bilinmekteydi. Özellikle maddi durumu ve statüsü belli bir seviyede olanların diğerlerine göre daha çok bu yola başvurduğu söylenebilir. Bundan hareketle Sa'd b. Rebî' Medîne'de zengin birisi olduğundan birden fazla kadınla evli olması o dönemin sosyo-kültürel durumuna bir tezat teşkil etmediğini düşünüyoruz. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan rivayete göre Sa'd b. Rebî'in iki kadınla evli olması problem teşkil etmemektedir.

2.2. Muâhât/Kardeşlik Sistemi

Muâhât; Müminlerin, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından İslam ve iman kardeşliği üzerine kardeş kılınması anlamında kullanılmaktadır.⁶⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından inşa edilen bu muâhâtın ne zaman, kaç defa ve kimler arasında olduğu meselesi âlimler arasında tartışılmıştır.⁶¹ Bazılarına göre Hz. Peygamber iki defa Müslümanlar arasında kardeşlik

⁵⁶ Demircan, "Câhiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", 17.

⁵⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "Kadın şu dört sebepten dolayı nikâhlanır: malı, nesebi, güzelliği ve dindarlığı, sen dindar olanı tercih et, elin bereketlenir." Buhârî, "Nikâh", 16.

⁵⁸ Demircan, "Câhiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", 18. Hz. Peygamber'in döneminde çok evliliğin daha çok iki kadınla olduğu düşünülebilir. Nitekim konuyla ilgili yapılan bir araştırmada çok kadınla evlilik yapan 120 kişiden 72 (%60)'sinin iki kadınla evli olduğu belirtilmiştir. Geniş bilgi için bkz., Mehmet Birekul-Fatih Mehmet Yılmaz, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, (Konya: Yediveren Kitap, 2001), 159-195. Ayrıca yapılan araştırmalara göre o dönemde tek evlilik daha çok yaygındı. Nitekim Hz. Peygamber'in Ashâbından 673 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, birden çok kadınla evliler % 19,1 (129), tek kadınla evliler % 80,5 (542), hiç evlenmeyenler ise % 0,4 (2) olarak tespit edilmiştir. Bkz., Demircan, "Câhiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", 21. Buhârî,

⁵⁹ Buhârî, "Fedâilü's-Sahâbe", 16.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14: 22.

⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Ali Ebû'l-Abbâs Takiyüddin el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1999), 1: 69.

uygulamasına başvurmuştur. Birincisi Mekke'de sadece muhacirler; ikincisi ise Medîne'de hem Ensar ve muhacirler hem de muhacirler arasında olmuştur.⁶² İbn Teymiyye ise bu sistemin sadece Medîne'de Ensar ve muhacirler arasında yapıldığını iddia etmiştir.⁶³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in, Mekke'de Muhacirler arasında kardeşlik müessesine başvurduğunu gösteren en eski kaynak Muhammed b. Habîb'in (ö. 245/860)⁶⁴ *el-Muhabber* adlı eserinde yer almaktadır. Müellif, konuyu "Mekke'deki Kardeşlik" ve "Medîne'deki Kardeşlik" şeklinde iki ayrı başlıkta ele almıştır.⁶⁵

Muhammed b. Habîb'e göre Mekke'deki kardeşlik Hz. Peygamber hicretten önce, hak ve eşitlik üzerinde ashabını birbirlerine kardeş kılmakla gerçekleşmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendine kardeş yapmış; aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Abdullah b. Mes'ûd, 'Ubeyde b. el-Hâris ve Bilal el-Habeşî, Mus'ab b. 'Umeyr ve Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh ve Sâlim, Saîd b. Zeyd ve Talha b. 'Ubeydullah'ı kardeş kılmıştır.⁶⁶

Mekke'de, muhacirler arasında kardeşliğin inşa edildiğini söyleyen âlimlerden birisi de el-Belâzürî (ö. 279/892-93)'dir. Kendisi, Hz. Peygamber'in muhacirleri kardeş kıldığını zikretmiş, örnek olarak da Hz. Hamza ve Zeyd b. Hârise, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf başta olmak üzere muhacirlerden bazılarının ismini vermiştir.⁶⁷ İbn Abilber, (ö. 463/1071),⁶⁸ İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334),⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350),⁷⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373),⁷¹ İbn Hacer (ö. 852/1449)⁷² ve Bedrüddin el-Aynî (ö. 855/1451)⁷³ gibi âlimler de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ilki Mekke'de, ikincisi Medîne'de olmak üzere iki defa kardeşlik müessesine başvurduğunu söylemişlerdir.

Medîne'de kurulan kardeşlik müessesesi ise Hz. Peygamber (s.a.s.) Medîne'ye geldiğinde hak, eşitlik ve birbirlerine varis olmak üzere Ensar ve muhacirleri kardeş yapmak olmuştur. Ancak bu kardeşlikten kaynaklanan miras hakkını nesh eden Enfâl suresi inmeden önce hiç kimse vefat etmedi. Sure nazil olduktan sonra miras hakkı nesepten kaynaklanan akrabalara geçti.⁷⁴ Müellif bu bilgilerden sonra Medîne'de Hz. Peygamber tarafından kardeş kılınanların isimlerini uzun bir liste şeklinde vermiş ve bu kardeşliğin de Bedir Gazvesi'nden önce olduğunu, zira Bedir Gazvesi'nden sonra bu şekilde bir kardeşliğin olmadığını belirtmiştir.⁷⁵

⁶² Musa b. Râşid el-Âzimî, *el-Lü'lü'l-meknûn fi sîreti'n-nebiyyi'l-me'mûn* (Kuveyt: el-Mektebetü'l-Âmiriyye, 2011), 2: 183-184; Neş'et Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 118.

⁶³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim el-Harrânî, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Raşâd Sâlim (Riyâd: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986), 7: 361.

⁶⁴ Muhammed b. Habîb'in hayatı için bkz. Mehmet Sami Benli, "Muhammed b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 35: 533-534.

⁶⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 70-71.

⁶⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 70.

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977), 1: 270.

⁶⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *ed-Dürer fi ihtisâri'l-meğâzi ve's-siyer* (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1403): 92.

⁶⁹ Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-eser* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 1: 230.

⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddin, *Zâdü'l-meâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3: 333.

⁷¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988), 4: 267.

⁷² Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 4: 210.

⁷³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11: 80.

⁷⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 71.

⁷⁵ Geniş bilgi için bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 71-75.

İbn Hişam ve İbn Sa'd'a göre sahabe arasında gerçekleşen muhâhât sadece Medine'de meydana gelmiştir. Ayrıca bu iki âlimden nakledilen rivayetler tahkik edildiğinde bu muhâhâtın Ensar ve muhacirler arasında olduğu gibi sadece muhacirler arasında da olduğu söylenebilir.⁷⁶

İbn Sa'd'a göre, özellikle bu muhâhât Medine'de gerçekleşmiş ve Bedir Gazvesi'nde inen miras ayetiyle son bulmuştur. Nitekim kendisi bu gerekçeyle İbn İshâk tarafından rivayet edilen Ebû Zerr ve el-Münzir b. 'Umeyr'in kardeşliğini⁷⁷ reddetmiş ve şöyle demiştir: "Sahabe arasındaki kardeşlik, ancak Bedir'den önce olmuş ve miras ayetiyle de son bulmuştur. Halbuki Ebû Zerr, Müslüman olduktan hemen sonra memleketine dönüp orada kalmış; ancak Bedir, Uhud ve Hendek Gazvesi'nden sonra Medine'ye dönmüştür."⁷⁸ İbn Teymiyye ise muhacirler arasında herhangi bir muhâhât olmadığını, kardeşliğin Medine'de sadece muhacir ve Ensar arasında meydana geldiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Ayrıca Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin kardeşliği konusunda da ihtilaf söz konusudur. İbn İshak ve Tirmizî gibi bazı âlimler Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin kardeşliğini savunmuş;⁸⁰ İbn Teymiyye ise konuyla ilgili varid olan bütün rivayetlerin uydurma olduğunu söylemiştir.⁸¹

Hz. Peygamber tarafından kurulan kardeşlik müessesinin Medine'de daha çok uygulandığı söylenebilir. Bu bağlamda Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın dışında Ensardan ve Muhacirden olan birçok kişinin kardeş kılındığı kaynaklarda yer almaktadır. Mesela Hz. Ömer ve 'Umeyr b. Sâide,⁸² Selman ve Ebû'd-Derda,⁸³ Hz. Ömer'in abisi Zeyd b. Hattâb ve Ma'n b. Adiy,⁸⁴ Bilal ve 'Ubeyde b. el-Hâris, Zübeyir b. el-Avvâm ve Abdullah b. Mes'ûd, 'Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Mus'ab b. 'Umeyr ve Muattib b. el-Marâ' ve Sa'lebe b. Hâtîb kardeş kılınmıştır.⁸⁵

İlk dönemde Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından inşa edilen bu kardeşlik, nesep kardeşliği gibi değerlendirilmiş ve bu sistemle kardeş olanlar birbirlerinin varisi bile olabilmekteydi. Abdullah b. Abbâs'ın nakline göre Muhâcirler, Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber'in emriyle kardeş olanların, akrabalarından önce birbirlerine mirasçı olabilmekteydi.⁸⁶ Bu uygulama şu ayetle son buldu: "(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştığınız) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir." (Nisa, 4/33.)

Muhâhât sisteminin etkisini, sosyal hayatın birçok alanında görmek mümkündür. Mesela Ebû'd-Derdâ'nın hanımı Ümmü'd-Derdâ, eşinin kendileriyle ilgilenmediklerini açık bir şekilde

⁷⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 234; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1: 184-3: 438.

⁷⁷ Bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 235.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4: 170.

⁷⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 7: 361.

⁸⁰ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 234. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3: 16; Tirmizî, "Menâkıb", 68.

⁸¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 4: 32.

⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4: 620.

⁸³ Ebû'l-Kâsım et-Taberânî Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, tsz.), 6: 159.

⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 3: 252.

⁸⁵ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'alâ's-sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 3: 319-434-518-578. Ayrıca geniş bilgi için bkz., İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 234-235.

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd en-Nîsâbü'rî, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne* (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 2014), 239.

Ebû'd-Derdâ'nın kardeşi olan Selmân'a anlatmıştır.⁸⁷ Muâhâtla ilgili bir başka örnek de Hz. Hamza ve Zeyd b. Hârise ile ilgilidir. Berâ b. Âzib'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Zülka'de ayında umre yapmak istedi, ancak Mekke ehli buna engel olmaya çalıştı. Daha sonra Hz. Peygamber'in Mekke'de üç gün kalması konusunda anlaşılabilir. Anlaşmayı yazarken; 'Bu Allah'ın Resûlü Muhammed'in (s.a.s.) hükmüdür' şeklinde yazdılar. Bunun üzerine Mekkeliler şöyle itiraz ettiler: 'Eğer biz senin Allah'ın Resûlü olduğuna inansaydık sana engel olmazdık, fakat sen Abdullah'ın oğlu Muhammed'sin.' Hz. Peygamber ise: 'Ben Allah'ın Resûlüyüm ve ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im' dedi. Hz. Peygamber Hz. Ali'den "Allah'ın Resûlü" ifadesini silmesini istedi, ancak Hz. Ali yemin ederek bu ifadeyi silmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kitabı olarak şöyle yazdı: 'Mekke'ye kınında olan kılıç dışında herhangi bir silah girmeyecektir, Hz. Peygamber'e tabi olmak isteyen hiçbir kimse Mekke'den çıkmayacak, Hz. Peygamber'in sahabilerinden isteyen kimse Mekke'de kalabilecek ve hiç kimse buna engel olmayacak.' Hz. Peygamber Mekke'ye girip süre bittiğinde müşrikler Hz. Ali'ye gelip çıkmalarını söylediler. Hz. Peygamber Mekke'den çıktığı esnada Hz. Hamza'nın kızı "Amca" diyerek peşlerine takıldı. Bunu gören Hz. Ali hemen uzanıp elinden tuttu ve Hz. Fatıma'ya Amcanın kızını yanına al" dedi. Daha sonra Hz. Hamza'nın kızının bakımı konusunda Hz. Ali, Ca'fer b. Ebî Talib ve Zeyd b. Hârise ihtilaf ettiler. Bu hususta Hz. Ali "Benim amcamın kızıdır, dolayısıyla ona en uygun benim dedi. Ca'fer de "Benim de amcamın kızıdır, aynı zamanda eşim de teyzesidir" dedi. Zeyd ise "Muâhât anlaşmasında kardeş yapıldığım şahsın kızıdır" dedi. Sonunda Hz. Peygamber, kızın teyzesinin yanında kalmasına karar verdi ve şöyle dedi "Teyze, annenin yerindedir" dedi. Hz. Ali'ye "Sen bendensin, Ben de sendenim", Ca'fer'e "Yaratılış ve ahlak olarak bana benzeyensin", Zeyd'e ise "sen de bizim kardeşimiz ve dostumuzsun" buyurdu.⁸⁸

Bu da daha önce değinildiği üzere İbn Sa'd'ın "Muâhât Bedir Gazvesi'nden son bulmuştur." yaklaşımını geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla Bedir Gazvesi'nde inen miras ayeti muâhâtın kaynaklanan varis olma hakkını kaldırdı, ama diğer konulardaki muâhâtın devam ettiği söylenebilir.

Bilindiği gibi Ka'b b. Mâlik Tebuk Gazvesi'ne katılmamış; bunun üzerine Hz. Peygamber ona ve iki arkadaşına ceza vermiştir. Yaklaşık elli gün sonra bu üç sahabinin tevbesinin kabul edildiği Allah tarafından duyurulmuştur. (Tevbe 9/118) Tevbeleri kabul edildikten sonra Ka'b mescide girdiğinde onu ayakta karşılayan ilk kişi muâhât ile onun kardeşi olan Talha b. 'Ubeydullah olmuştur. Talha'nın bu davranışı Ka'b'ı çok etkilemiş ve hayatı boyunca bunu unutmadığını söylemiştir.⁸⁹ Talha'nın bu davranışının temelinde Ka'b ile olan kardeşliği olduğunu düşünüyoruz.

Muâhât ile ilgili nakledilen rivayetler bağlamında Sa'd ve Abdurrahman'ın kardeşliğini diğerlerinden farklı kılan en önemli husus, Sa'd'ın kardeşine yaptığı tekliftir. Ayrıca diğer sahabiler arasında var olan kardeşliğin detayları rivayetlerde pek yer almamış ve diğer sahabiler arasında bu gibi tekliflerin yapıldığına dair kaynaklarda malumat tespit edilmemiştir.

⁸⁷ Buhârî, "Savm", 50; Tirmizî, "Zühd", 64. Şüphesiz bu rivayette o dönemde kadın-erkek ilişkileri açısından önemli hususları içermektedir. Ayrıca bu olayın hicab ayetinden önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiği üzerinde durulması gerekmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in emriyle kardeş olanların, çok rahat birbirlerinin evlerine gittiklerini ve ev halkıyla çok özel meseleler dahi konuşabildikleri görülmektedir. Bu da sahabiler arasındaki kardeşliğin ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir.

⁸⁸ Buhârî, "Sulh", 6.

⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 607.

2.3. Farklı Tarikler Bağlamında Söz Konusu Rivayetin Tahlili

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşılacağı üzere Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın kardeşliğini anlatan rivayet iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi hicretten hemen sonra Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber tarafından kardeş kılınması ve ikilinin arasında geçen diyalogu içeren bölümdür. Rivayetin ikinci kısmı ise daha sonra Abdurrahman b. Avf'ın evlenmesi ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber ile yaşadığı diyalog kısmıdır. Nitekim bazı kaynaklarda her iki kısım birbirinden ayrılmış veya sadece biri rivayet edilmiştir. Mesela Müslim'in *Sahîh*'inde söz konusu rivayetin sadece Abdurrahman b. Avf'ın evliliği ve Hz. Peygamber'in, ona bir koyun dahi olsa düğün yemeği vermesini emrettiği kısım yer almaktadır.⁹⁰ Ancak başta Buhârî'nin *Sahîh*'i olmak üzere birçok kaynakta birbirinden farklı iki olay tek bir rivayet olarak nakledilmiştir.⁹¹

Daha önce belirttiğimiz gibi söz konusu rivayetin, farklı lafızlarla geldiği görülmektedir. Bu farklı lafızlardan bazıları içerik olarak az da olsa farklı anlamların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Biz de burada özellikle rivayetin farklı lafızlarını ele alarak incelemeye ve rivayet için ortak bir metin inşa etmeye çalışacağız.

Söz konusu rivayetin bazı tariklerinde farklı ifadeler bulmak mümkündür. Mesela Tahâvî'nin naklettiği rivayete göre metinde Sa'd'ın şu ifadesi bulunmaktadır: "Ben Ensar'ın içerisinde çok güzel iki hanıma ve çok iyi bir bahçeye sahibim, eşlerime bak, hangisini beğeniyorsan senin için boşayacağım, bu konuda eşlerimin akrabaları bana itiraz etmezler."⁹² Bu rivayete göre Sa'd, kadınların rızalarından çok onların akrabalarına vurgu yapmıştır. Halbuki dul kadınların evlendirilmesinde velilerin onayı değil, kadınların izni olmalıdır. Mezheplerin bu konuda ittifak ettiği söylenebilir.⁹³ Ayrıca özellikle de Hanefi mezhebinde ister dul isterse bakire olsun nikâhta her zaman kadının onayı şart koşulmuştur. Hanefi mezhebine mensup olan Tahâvî'nin, rivayeti bu şekilde nakletmesi ve bu konuyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamasının tenkide açık bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla "eşlerimin akrabaları bana itiraz etmezler" ifadesi sadece Tahâvî'nin naklettiği rivayette yer almaktadır. Dolayısıyla bu ifadenin rivayeti, diğer varyantlarıyla mukayese edildiğinde râvilerin bir tasarrufunun olabileceğini söylemek mümkündür.

Buhârî'nin naklettiği bir rivayette Sa'd'ın; "seni evlendireceğim" ifadesi genel olarak yer almış, Sa'd'ın hanımlarından söz edilmemiştir.⁹⁴ Bundan hareketle aslında Sa'd'ın, Abdurrahman b. Avf'ı eşleriyle değil, başka bir kadınla evlendirmek istediği söylenebilir. Dolayısıyla insanın nefesine ağır gelen eşleriyle evlendirme teklifi yapılmadığı düşünülebilir. Ancak rivayet bütün varyantlarıyla tahkik edildiğinde bu iddianın zayıf olduğu görülecektir. Zira rivayetin diğer bütün tariklerinde Sa'd'ın evlendirme teklifinin eşleri için olduğu görülmektedir. Ayrıca Buhârî'nin bu rivayetinde yer alan Abdurrahman b. Avf'ın; "Allah ehline ve malına bereket versin" cevabından bile bu teklifin eşlerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayetin bazı tariklerinde özellikle de Yahyâ b. Saîd'in yer aldığı senedde⁹⁵ "İki eşimden beğendiğini boşarım, iddeti bittiğinde onunla evlenirsin." ifadesi geçmektedir.⁹⁶ İddet

⁹⁰ Müslim, "Nikâh", 3493-3494.

⁹¹ Buhârî, "Nikâh", 7; Tirmizî, "el-Birr", 22; Nesâî, "Menâkıb", 64.

⁹² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-asâr*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1494), 15: 277.

⁹³ Geniş bilgi için bkz., Mutlu Gül, "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayetlerin Tahric ve Tenkidi", *Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (Ekim 2013): 361-376.

⁹⁴ Buhârî, "Buyû", 1.

⁹⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20: 154.

meselesinin fikhî mülâhazalar bağlamında râvilerin idracı olduğu söylenebilir.⁹⁷ Zira Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicret ettiği ilk dönemde henüz talak ve boşama gibi fikhî hükümlerin var olduğunu söylemek zordur. Ayrıca İslâm öncesi Arap toplumunda kocası ölen kadın ile boşanmış kadın aynı uygulamaya tabi tutulmazdı. Kocası ölen bir kadının bir yıl yas tutması gerekliken, boşanmış kadının iddet bekleme uygulaması bulunmamaktaydı.⁹⁸ Her iki görüşe göre de Sa'd b. Rebî'in bu ifadeyi İslâm'dan önceki geleneğe binaen söylemiş olma ihtimali zordur. Buna göre bu ifade de râvi/râvilerin tasarrufu olabilir diye düşünüyoruz.

Söz konusu rivayetle ilgili ortak metnin şu ifadelerden ibaret olduğunu söylenebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ı kardeş kıldı. Sa'd b. Rebî' maddi olarak zengin ve iki kadınla evliydi. Bunun üzerine Sa'd kardeşi kılınan İbn Avf'a malını bölüşmeyi ve hanımlarından birisini boşayıp kendisiyle evlendirmeyi teklif etti. Ancak Abdurrahman b. Avf bunlardan hiçbirisini kabul etmeyip ticaret yapmak üzere pazarın yolunu tarif etmeyi istedi."⁹⁹

Yukarıda geçen malumatın ışığında Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber tarafından kardeş kılınmıştır. Maddi olarak zengin olan Sa'd b. Rebî' sahip olduğu servetini kardeşi kılınan İbn Avf ile paylaşmak istemiştir. Ayrıca Sa'd, Abdurrahman b. Avf'a yapmak istediği fedakarlığı çok daha ileri bir boyuta taşıyarak evli olduğu iki hanımından birisini boşayıp kardeşiyle evlendirmek istemiştir. Ancak Abdurrahman b. Avf Sa'd'ın bu tekliflerinden hiç birisini kabul etmeyerek sadece ticaret konusunda Sa'd'dan yardım istemiştir. Dolayısıyla Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf arasında geçen bu diyalogun sabit olduğunu; ancak hayata geçirilmediğini düşünüyoruz. Ayrıca kardeş kılınan diğer sahabiler de muhakkak birbirlerine yardımcı olmuş, ama Sa'd'ın yaptığı gibi bir teklife rastlamadığımızı söyleyebiliriz. Bununla birlikte Sa'd b. Rebî'in bu davranışı daha sonraki dönemlerde her ne kadar sahabe arasındaki kardeşliğin derinliği açısından anlatılıyorsa da pratikte herhangi bir meseleye delil teşkil etmediği ve etmemesi gerektiği söylenmelidir.

Ancak başta Buhârî olmak üzere bazı âlimler bu rivayeti temel alarak bir takım fikhî istinbatta bulunmuştur. Mesela Buhârî; "Adamın arkadaşına: 'Bak iki hanımından hangisini istiyorsan senin için boşarım' demesi babı"¹⁰⁰ şeklinde konu başlığı kullanmıştır. Buhârî bu babın altında sadece çalışmamıza konu olan rivayeti zikretmektedir. Aynı şekilde İbn Hacer gibi bazı âlimler de söz konusu rivayetten hareketle bir erkeğin eşini boşayıp başka birisiyle evlendirme konusunda anlaşma yapabileceği¹⁰¹ veya bir adamın hanımını evlendirmek üzere bir arkadaşına teklif edebileceği¹⁰² gibi bir takım fetva ve görüşler beyan etmişlerdir. Halbuki Sa'd'ın İbn Avf'a yaptığı teklif uygulanmadığı gibi Hz. Peygamber'e de arz edilmemiştir.

⁹⁶ Buhârî, "Menâkibü'l-Ensar", 3.

⁹⁷ Râvilerin ibracı için bkz. Kadir Paksoy, "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -I", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/2 (2005): 105-124; Paksoy, Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -II, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/3 (2005): 213-230.

⁹⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 338; Cevâd, *el-Mufassel fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 10: 228; Buhârî, "Talâk", 46. Ayrıca bkz. H. İbrahim Acar, "İddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 466-471. Mustafa Baktır, "İhdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 530. Cahiliye toplumundaki evlilik ve boşama ile ilgili bkz. Adem Apak, *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumunu* (İstanbul: KURAMER, 2017), 235-248.

⁹⁹ Buhârî, "Nikâh", 7. Zebîdî ve Ziya ed-Dağistani de diğer âlimler gibi birbirinden farklı olan iki olayı bir rivayette anlatılan nakle yer vermişlerdir. Bk. Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-şarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-şahîh*, (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2009): 277.

¹⁰⁰ Buhârî, "Nikâh" 7.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 9: 294.

¹⁰² İbnü'l-Mülakkın Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh* (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 24: 196.

Dolayısıyla rivayet bu haliyle Hz. Peygamber'in ikrarı/onayı kısmına da girememektedir. Bu bağlamda her rivayetten fikhî bir hükmün istinbatı girişimi, her zaman doğru ve sağlıklı bir sonuca götürmeyebilir. Halbuki söz konusu rivayetin sahabenin birbirlerine karşı yaptığı olağanüstü fedakarlığa işaret bağlamında ele alınıp o şekilde değerlendirilmesinin daha anlamlı olacağı aşikardır.

SONUÇ

Hz. Peygamber (s.a.s.) Müslümanların birlik ve beraberliklerini güçlendirmek amacıyla muâhât sistemine başvurmuş ve sahabileri birbirlerine kardeş kılmıştır. Muâhât sisteminin en bariz örneklerinden birisi Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ın kardeşliğidir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ı kardeş kılmış, Sa'd da kardeşi kılınan İbn Avf'a malını bölüşmeyi ve hanımlarından birisini boşayıp kendisiyle evlendirmeyi teklif etmiştir. Ancak Abdurrahman b. Avf bunlardan hiçbirisini kabul etmeyip ticaret yapmak üzere pazarın yolunu tarif etmesini istemiştir.

Çalışmamıza konu olan bu rivayet sahih olarak kabul edilmektedir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risalete başladığı dönemde birden fazla kadınla evli olanlar bulunmaktaydı. Özellikle de toplum içerisinde belli bir statüye sahip olup zengin olanların çok evliliğe başvurduğu görülmekteydi. Sa'd da Ensar içerisinde zenginliğiyle bilinen bir sahabedir. Dolayısıyla onun iki kadınla evli olması dönemin sosyo-kültürel yapısına ters düşmeyen bir durumdur.

Yukarıda değinildiği üzere sahabiler arasında muâhâtın var olduğu bilinen bir gerçektir. Bu da söz konusu rivayetin sıhhatini güçlendirmektedir. Ancak muâhât bağlamında Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf arasında geçen diyalogun sabit olduğu, fakat uygulamaya yansımadağı da bir gerçektir. Dolayısıyla Sa'd'ın bu teklifi sadece öneri olarak kalmış, pratikte uygulanmamıştır. Bundan dolayı Sa'd'ın bu teklifi sahabenin fedakarlığı açısından ele alınmalı, üzerine herhangi bir fikhî hükmün inşa edilmesinin sağlıklı olamayacağı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tarz teklifler diğer sahabiler tarafından yapılmamıştır.

Farklı tarikler bağlamında söz konusu rivayet tahlil edildiğinde rivayette yer alan bazı ifadelerin râvilerin tasarrufları olduğu söylenebilir. Mesela Tahâvî'nin naklettiği rivayette yer alan Sa'd'ın şu ifadesi: "Ben Ensar'ın içerisinde çok güzel iki hanıma ve çok iyi bir bahçeye sahibim, eşlerime bak, hangisini beğeniyorsan senin için boşayacağım, bu konuda eşlerimin akrabaları bana itiraz etmezler" bu kapsamda değerlendirilebilir. Çünkü bu ifade hadisin birçok rivayetinde yer almamaktadır. Aynı şekilde rivayetin bazı tariklerinde "İki eşimden beğendiğini boşarım, iddeti bittiğinde onunla evlenirsin." ifadesi geçmektedir. İddet meselesinin fikhî mülahazalar bağlamında râviler tarafından idrac edildiği söylenebilir.

Rivayetin bütün tarikleri göz önünde bulundurulduğunda rivayetle ilgili ortak metnin şu ifadelerden ibaret olduğu kanaati hasıl olmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf'ı kardeş kıldı. Sa'd b. Rebî' maddi olarak zengin ve iki kadınla evliydi. Bunun üzerine Sa'd kardeşi kılınan İbn Avf'a malını bölüşmeyi ve hanımlarından birisini boşayıp kendisiyle evlendirmeyi teklif etti. Ancak Abdurrahman b. Avf bunlardan hiçbirisini kabul etmeyip ticaret yapmak üzere pazarın yolunu tarif etmesinin istedi."

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim. "İddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ali, Kevser Kâmil - Öğüt, Salim. "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Ali, Cevâd. *El-Mufasssal fi târîhi'l-arab kable'l-İslâm*, 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Algül, Hüseyin. "Muâhât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Apak, Adem. *Kur'an Geliş Ortamında Arap Toplumunu*. İstanbul: KURAMER, 2017.
- Aras, Mehmet Özgü. "İslâm'da Çok Evlilik". *SÜİFD*, 24/2 (2007): 183-187.
- Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan, 2014.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tsz.
- Âzimî, Musa b. Râşîd. *El-Lü'lü'l-meknûn fi sîreti'n-nebiyyi'l-me'mûn*. 4 Cilt. Kuveyt: el-Mektebetü'l-Âmiriye, 2011
- Baktır, Mustafa. "İhdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Benli, Mehmet Sami. "Muhammed b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Birekul, Mehmet- Yılmaz, Fatih Mehmet. *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Kitap, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *Sahîh*. Nşr. Muhammed Zuheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tûki'n-Necât, 1422.
- Carullah, Musa. *Hatun*. Trc. Mehmet Görmez. Ankara: Otto, 2014.
- Cin, Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Cirit, Hasan. "Sâbit el-Bünânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 350. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağatay, Neş'et. *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 195.
- Çelik, Ali. "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler", *BÜİFD*, 13 (2019): 185-210.
- Çelik, Ali. *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlimi*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017.
- Çelikhan, Serkan. "Kur'an ve Hadislerde Uhuvvet (Kardeşlik) Kavramı ve Toplumsal Birlik Örneği Olarak Muâhât". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (Nisan 2018): 944-958.
- Demircan, Adnan. "Câhiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik". *İstem* 1/2 (2003): 9-32.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, trz.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sahâbe*. 7 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1998.
- Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî trs.
- Gül, Mutlu. "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayetlerin Tahric ve Tenkidi." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (Ekim 2013): 361-376.

Halebî, Ali b. İbrahim b. Ahmed. *es-Sîretü'l-halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427.

İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Sâlih. *Târîhü's-sikât*. Medîne: Dâru'l-Bâz, 1984.

İbn Abilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *ed-Dürer fi ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1403.

İbn Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali en-Nîsâbü'rî. *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne*. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 2014.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve'ta'dîl*. Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 2. Baskı. 10 Cilt. Beyrut: 2010.

İbn Habîb, Muhammed. *el-Mühâbber*. Nşr. Ilse Lichtenstädter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, tsz.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî*. 13 Cilt. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabâd: Dâiretu'l-Maârif, 1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.

İbn Humeyd, Ebû Muhammed Abdulhamid. *El-Müntahab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddin. *Zâdü'l-meâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer. *El-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr 1414.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.

İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed. *Uyûnu'l-eser*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünne*. Thk. Muhammed Raşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyâd: Câmietü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *et-Tavdîh li şerhi'l-câmiî's-sahîh*. 36 Cilt. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit.

Yusuf Ziya Keskin, "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Ayet ve Hadislerin Tahlili", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (2000): 5-26.

- Makrîzî, Ahmed b. Ali Ebû'l-Abbâs Takiyuddîn. *İmtâu'l-esmâ'*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1999.
- Mezahiri, Ali Ekber. *Hanivade-i İrânî Der Dovran-i Piş Ez İslam*. Trc. Abdullah Tevekkülî. Tahran: Neşr-i Katre, 1377.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. 8 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1334.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Es-Sünenü'l-kübra*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1991.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim. *El-Müstedrek alâ's-sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Paksoy, Kadir. "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -I", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5/2 (2005): 105-124.
- Paksoy, Kadir. Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -II, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5/3 (2005): 213-230.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 11 Cilt. Hind: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayatı Açısından Önemi ve Analizi". *Diyanet İlmî Dergi* 43/4 (Aralık 2007): 59-82.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, tsz.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 25 Cilt. 2. Baskı. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu müşkilü'l-âsâr*. 16 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1494.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Sünen*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Toksarı, Ali. "Humeyd et-Tavîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ulaş, Semra. "İslam'da Çok Kadınla Evlilik". *İslami Araştırmalar* 6/1 (1992): 53-63.
- Yahsubî, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Eş-Şifâ bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ*. Amman: Dâru'l-Feyhâ, 1407.
- Zebîdî, Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *et-Tecrîdü's-şarîh li-ehâdis il-Câmi i's-şahîh*. Dimeşk: Müessesetü'r Risâle, 2009.